

HACI BEKTAŞ VELÎ İLE AHI EVRAN İLİŞKİSİ*

Harun YILDIZ**

Özet

Hacı Bektaş Velî, kültür ve medeniyet tarihimiz içerisinde çok önemli yeri olan büyük bir mutasavvıf/düşünürdür. Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesi sürecinde önemli bir rolü olmuş, kalıcı izler bırakmış ve etkileri yüzyıllar boyunca geniş toplum kesimleri üzerinde hissedilmiştir. Ayrıca ülkemizdeki Alevi/Bektaşî topluluklar tarafından da önder bir şahsiyet olarak kabul edilir. Ahi Evran ise, tıpkı Hacı Bektaş Velî gibi, aynı dönem ve şartlarda Anadolu'da yaşamış ve önemli toplumsal faaliyetlerde bulunmuş büyük bir halk düşünürü ve manevi bir toplum önderidir. O, Anadolu'da Ahiliğin kurulup gelişmesi ve değişik yörelerde örgütlenmesinde etkin bir rol oynamıştır.

Hacı Bektaş Velî ile Ahi Evran, hemen hemen aynı dönem ve koşullarda Horasan'dan Anadolu'ya gelmişler ve Anadolu'nun sosyal ve kültürel anlamda gelişmesi için çaba harcamışlardır. Her ikisinin de XIII. yüzyıl Anadolu'su toplumsal ve kültürel yaşamında ciddi katkıları bulunmaktadır. Bu makalenin amacı, Anadolu'da hemen hemen aynı yıllarda yaşamış olan Hacı Bektaş Velî ile Ahi Evran arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu çerçevede öncelikle, her birinin yaşamış olduğu tarihsel ve kültürel koşullar ele alınmış; ardından her ikisi arasında var olan sıcak ve yakın ilişki, değişik boyutlarıyla ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bektaş Velî, Ahi Evran, Ahilik, Tasavvuf, Eski Türk Kültürü.

THE RELATIONSHIP BETWEEN HACI BEKTAS VELI AND AHI EVRAN

Abstract

Hacı Bektaş Velî is a big sufi-thinker who has a very important place in our history of culture and civilization. He had an important role in the process of Islamization and Turkization of Anatolia. He has left permanent traces and his influences have been felt on over wide community sections for many centuries. In addition to this, he is accepted as a spiritual guide from Alawi/Bektashi communities. Ahi Evran, exactly like Hacı Bektash Velî, is a big folk thinker and spiritual guide who had lived in the same period in Anatolia and acted on the important social activities. He had got an important role in establishment and development of Ahism and its organization in varied regions in Anatolia.

Hacı Bektash Velî and Ahi Evran had come from Horasan to Anatolia in almost the same period of time and conditions, and they have struggled to cultivate the social and cultural

*Bu makale, Nevşehir Üniversitesi ile Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu tarafından düzenlenen olan Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Velî Bilgi Şöleni (Nevşehir: 17-18 Ağustos 2009)'nde yazar tarafından sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilerek geliştirilmiş şeklidir.

**Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Samsun / TÜRKİYE, hyildiz@omu.edu.tr.

life of Anatolia. In other words, each has had serious additions in social and cultural life of Anatolia. The purpose of this article is to examine the relationship between Hacı Bektaş Veli and Ahi Evran who lived in the same years in Anatolia. In this context, the historical and cultural conditions that each lived have been analyzed and examined with their close connection, in varied dimensions.

Keywords: Hacı Bektaş Veli, Ahi Evran, Ahism, Sufism, Ancient Turkish Culture.

Giriş

Hacı Bektaş Veli (669/1271), XIII. yüzyıl Anadolu'sunda yaşamış olan önemli bir halk sûfisidir. Aynı zamanda büyük bir halk düşünürü olup Selçuklular döneminde yetmişmiş güçlü bir ilim ve fikir adamıdır. Etkileri yüzyıllar boyunca geniş toplum kesimleri üzerinde hissedilmiştir. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde önemli rolü olan manevi bir toplum önderidir. Ayrıca, ülkemizdeki Alevi Bektaşî topluluklar tarafından da önder bir şahsiyet olarak kabul edilir. Ahi Evran ise, tıpkı Hacı Bektaş Veli gibi, aynı dönem ve şartlarda Anadolu'da yaşamış ve önemli toplumsal faaliyetlerde bulunmuş büyük bir halk düşünürü ve manevi bir toplum önderidir. O, Anadolu'da Ahiliğin kurulup gelişmesi ve değişik yörelerde örgütlenmesinde etkin bir rol oynamıştır.

Biz, bu çalışmamızda önce, Anadolu'ya hemen hemen aynı dönemlerde gelmiş ve burada yaşamış olan Hacı Bektaş Veli ile Ahi Evran'ın yaşadığı tarihsel ve kültürel koşullara değinerek, arkasından her ikisi arasında gerçekleşen sıcak ve yakın ilişkiyi değişik boyutlarıyla ortaya koymaya çalışacağız.

Çalışmamızda kullandığımız en önemli kaynaklardan biri, *Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi*'dir. Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi, bilindiği gibi, kültürümüzdeki Menâkıbnâme geleneği içerisinde çok önemli yeri olan bir eserdir. Bektaşî Menâkıbnâmeleri içinde ise, en önemli ve en tanınmış olanıdır. Eserin önemi, Hacı Bektaş Veli'nin yaşamı ile ilgili rivayet ve menkıbeleri ihtiva etmiş olmasından ileri gelir. Bundan dolayı *Menâkıb-ı Hümkâr Hacı Bektaş-ı Velî* ismiyle anılır. Hem Hacı Bektaş Veli ile ilgili bilgi ve rivayetlerin ana kaynağı olması, hem de onun Ahmed Yesevî ile ilişkisi bağlamında Yesevîlik ile ilgili an'ane ve menkıbelerin de ülkemizdeki ilk metinlerini ihtiva etmesi açısından eserin önemi büyüktür. Bu yüzden eser, Alevî-Bektaşî çevrelerde bir çeşit kutsallık kazanarak yüzyıllar boyunca okunmuştur. Ayrıca, yazılmış olduğu dönemin dinî inançları, sosyo-kültürel yapısı ve toplumsal gelenekleri ile ilgili önemli bilgi ve malzemeler içerdiği için bilim dünyasında da farklı bir yeri vardır. Bu anlamda orijinal ve otantik bir eserdir.

Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi'nin müellifi ise, XV. yüzyılın ikinci yarısıyla XVI. yüzyılın başlarında yaşamış olan ve *Firdevsî-i Tavil* (*Uzun Firdevsî*) lakabı ile bilinen

Hızır b. İlyas 1453-1512'den sonra)¹'dir. Hızır b. İlyas'ın bu eseri XV. yüzyılın son çeyreği içinde yazmış olduğu tahmin edilmektedir. Eserin ülkemizde değişik kütüphanelerde farklı nüshaları bulunmaktadır. Bilim adamları, elimizdeki en eski vilâyet-nâme nüshasının, XVII. yüzyıldan önceye gitmediğini yani, Hacı Bektaş Velî'nin vefatından bir hayli sonra, yaklaşık olarak 200-230 yıl sonra kaleme alınmış olduğunu, bunun da 1624 tarihinde yazılmış olduğunu bildirmektedirler (Vilâyet-nâme Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş Veli, 1995: XXIII-XXIV; Ocak, 1983: 3-4). Bu bağlamda Abdülbâki Gölpinarlı, eserin en eski nüshasının Hacı Bektaş tekkesinden gelen ve günümüzde Ankara (Milli) Kütüphanesinde bulunan nüsha olduğunu belirtir (Vilâyet-nâme, 1995: XXIII) ki, bizim de kullandığımız nüshalardan biri budur². Bu nüsha, Ali Çelebi isimli bir kişi tarafından 1034 Rabiulevvel tarihinde (1624-1625 yılları) şu an elimizde olmayan daha eski bir nüshadan istinsah edilmiş ve yine Ali Çelebi tarafından Hacı Bektaş tekkesine bağışlanmıştır (Vilâyet-nâme, vr. 217a). Eserin tamamı, 217 varaktır. Eserin, Ali Çelebi'den sonra değişik dönemlerde istinsah edilerek çoğaltıldığı bilinmektedir³. Kullanmış olduğumuz diğer bir nüsha ise, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Zühdi Bey Koleksiyonu, 558/4 numarada kayıtlıdır. *Velâyetnâme* ismiyle geçmekte olup 80 varaktır. İstanbul'da Tatyos Matbaasında H. 1288 tarihinde yayınlanmıştır. Bu iki nüsha arasındaki en önemli fark, farklı dönemlerde yazılmış olduklarından dolayı, ilk nüshadaki kimi kelimelerin yerine diğerinde aynı anlama gelen farklı kelimelerin kullanılmasıdır.

1) Hacı Bektaş Velî

Çalışmamızda temas edeceğimiz şahsiyetlerden ilki olan *Hacı Bektaş Velî*, XIII. yüzyıl Anadolu'sunun önde gelen düşünür ve mutasavvıflarından biri olup yapmış olduğu faaliyetler ve ortaya koymuş olduğu eserler, yüzyıllar boyunca halk hafızasında canlı bir şekilde yaşamış ve hâlâ yaşamaktadır. Hacı Bektaş Velî, kültür ve medeniyet tarihimiz içerisinde çok önemli yeri olan büyük bir şahsiyettir. Zira toplumumuzun dinî ve kültürel hayatı üzerinde yüzyıllar boyunca etkili olmuş ve kalıcı izler bırakmış büyük bir düşünürdür.

Hacı Bektaş Velî, XIII. yüzyıl Anadolu'sunda yaşamış ve etkileri yüzyıllar boyunca geniş toplum kesimleri üzerinde hissedilmiş olan önemli bir halk sûfisidir. Asıl ismi, *Bektaş* olup Hacı Bektaş-ı Velî şeklinde şöhret bulması, muhtemelen ölümünden sonradır. Onun Anadolu'ya gelmeden önceki yaşamı, yani doğumu, ailesi, sosyal ve kültürel çevresi ile nasıl bir eğitim sürecinden geçtiği gibi konularda elimizde ne yazık ki net ve güvenilir bilgi ve belgeler, yok denecek kadar azdır ve elimizde olanlarda da tarihsel gerçekler, önemli ölçüde menkıbelerle örülmüş ve birbirine karışmıştır. Bu yüzden hayatının o dönemi ile ilgili anlatılan şeyler,

menâkıbnâmeler ve dolaylı belge ve rivayetlerden meydana gelen genellemelerden ibarettir (Fığlalı, 2006: 116). Varolan bu genellemelerin içinden bilimsel bir ayıklamaya gittiğimizde, Hacı Bektaş Velî'nin Horasan'ın Türkler'in yoğunlukta olduğu ve çok sayıda alim ve Őair yetiştirmiş olan önemli bilim ve kültür merkezi Nişabur kentinde doğduğunu görüyoruz. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, VII/XIII. yüzyılın başlarında doğduğu tahmin edilmektedir. O, kültürlü ve bilgili bir ailenin çocuğu olup daha sonra Nişabur'da Arapça ve Farsçayı kitap yazacak düzeyde iyi öğrenerek önemli pek çok bilim dalında derinleşmişti. Ayrıca, yaşadığı dönemin popüler bir alanı olan tasavvuf sahasında ise, Türkistan piri olan Ahmed Yesevî'nin halifelerinden biri olan Lokman Perende'den ders almıştır (Kutlu, 2006: 155; Fığlalı, 2006: 117-118; Sunar, 1975: 37; Mürsel Öztürk, 1987a: s. 885-886). Böylece Hacı Bektaş Velî, gelenek ve köken olarak Ahmed Yesevî'ye bağlanmaktadır.

Ardından büyük bir ihtimalle Moğol istilası sebebiyle Horasan'ı terk edip Anadolu'ya gelmiştir. Hacı Bektaş Velî'nin gelirken güzergâh olarak da, doğrudan Horasan üzerinden İran coğrafyasını kullanarak Anadolu'ya geldiğini söyleyebiliriz. Hacı Bektaş Velî, bu süreçte memleketi olan Nişabur'dan ayrılmış, Anadolu'ya gelmeden önce Neced ve Kerbelâ'ya uğramış, oradan Mekke'ye geçerek hacı olmuş, burada üç yıl kalmış, hac dönüşünde de Kudüs, Şam, Halep ve Elbistan'a uğrayarak buralarda bulunan kutsal yerleri ziyaret etmiştir (Sunar, 1975: 37; Fığlalı, 1996: 322-323; Mürsel Öztürk, 1987a: 885-886).

Claude Cahen, Hacı Bektaş Velî'nin Anadolu'ya muhtemelen Harezmi'nin Moğollar tarafından işgalinden sonra sığınacak bir yurt arayan Harezmişahlar ile birlikte 1230 yılına doğru gelmiş olabileceğini söyler (Cahen, 1970: 195). E. Ruhi Fığlalı, onun Kayseri'de Battal mescidinde Evhadüddin Kirmânî (635/1238) ile görüşmesi dikkate alınır, Anadolu'ya gelişinin en geç 1220 dolaylarında olacağını söyleyerek Cahen'e muvafakat eder. Hacı Bektaş Velî de, muhtemelen göçebe kültür yapısına mensup diğer Türkmen babaları gibi, kendisine bağlı bir Türkmen oymağının başında Anadolu'ya gelmişti. Türkmen oymakları, o dönem de genellikle (Dede Garkın'a bağlı Garkın oymağı örneğinde olduğu gibi), başlarındaki Őeyhin/önderin ismiyle anılmaktaydı. Hacı Bektaş Velî'nin beraberinde de kendi ismini taşıyan Bektaşlı oymağı bulunuyordu. Nitekim, Osmanlı tahrir defterlerine bakıldığında, Hacı Bektaş Velî'ye bağlı geniş bir *Bektaşlı* oymağının bulunduğu görülmektedir (Ocak, 1996a: 455). Bu boy ve oymakların tamamı, o koşullarda henüz tam olarak Müslüman olmamış ve İslam kültürünü de özümseymemişti (Melikoff, 1998b: 2).

Bu süreç içinde Hacı Bektaş Velî, Anadolu'yu sarsmış olan Babailer ayaklanmasına fiilen katılmamış olsa bile, Baba İlyas ile olan ilişkisinden dolayı, Selçuklu kuvvetlerinin ayaklanma sonrası başlattığı takibattan kurtulabilmek

için bir süre izini kaybettirmiş olmalıdır. Daha sonra ise, Anadolu'da ortalık biraz durulduğunda, bugün adına Hacıbektaş denilen Sulucakarahöyük'te ortaya çıkmıştır. Bu ortaya çıkışın, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümü ve arkasından Moğolların Anadolu'ya gelip Anadolu'nun Moğol hâkimiyeti altına girişinden, yani yaklaşık olarak 1250'li yıllardan sonra gerçekleştiği tahmin edilebilir (Ocak, 1996a: 456). Hacı Bektaş Veli, bundan sonra yaşamını burada devam ettirmiştir.

Hacı Bektaş Veli'nin bu süreçte Sulucakarahöyük'ü yer olarak seçmesi ile ilgili olarak değişik nedenler ileri sürülebilir. Türkmenlerin bu civarda kalabalık gruplar halinde yaşayıp, Türkmen kültür ve geleneğini yaşatmış olmaları, bunun bir sebebi olarak görülebilir. Yine buranın Konya, Kırşehir ve Kayseri gibi önemli kültür ve siyaset merkezlerine yakın oluşu da, Hacı Bektaş Veli'nin bu tercihinde etkili olmuş olabilir (Mürsel Öztürk, 1987a: 886).

Onun Sulucakarahöyük'e yerleştiği dönem, Anadolu'nun neredeyse bütünüyle karışıklık ve kaos içinde olduğu bir dönem olmakla birlikte, aynı zamanda Mevlânâ, Ahi Evran, Baba İlyas ve Yunus Emre gibi Türk kültür ve düşünce hayatını derinden etkilemiş olan önemli düşünür ve sûfilerin yaşamış olduğu bir dönemdir. O, *muhtemelen şeyhi Baba İlyas gibi, İslam öncesi eski Türk kültür ve inançlarıyla yoğrulmuş ve yorumlanmış bir İslam anlayışını müritlerine öğretmekteydi*. Bu şekilde o, Türk kültürü ve İslam inancını ayrılmaz bir biçimde kaynaştırıp ortaya yepyeni bir anlayış çıkarmıştır.

Hacı Bektaş Veli, Babailer isyanından sonra yerleştiği Sulucakarahöyük'te bir dergâh kurmuş, bundan sonraki hayatını Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasına adanmıştır. Burada bir Türkmen şeyhi olarak öncelikle kendi cemaati içinde mürşitlik görevini sürdürmüş, pek çok öğrenci ve derviş yetiştirmişti. Yetiştirdiği bu öğrencilerini Anadolu'nun Türk hâkimiyetinde bulunan çeşitli yerlerine göndererek hem İslamlaşma faaliyetlerini sürdürmüş, hem de çağdaşı olan önemli sûfilerle de ilişkilerini canlı tutmuştu⁵. Diğer taraftan, Ürgüp yöresindeki Hristiyanlarla da çok sıkı ilişkiler geliştirip onların İslamiyet'e girişine zemin hazırlamıştı. Yine bu arada Anadolu'yu işgal eden Şamanist Moğolların İslam'ı kabul etmeleri için de halifelerini dört bir yana yolluyordu. O, hitap ettiği Türkmen kitlelerine İslamî inançlarını -tıpkı Ahmed Yesevî gibi- karmaşık felsefi izahlardan uzak, basit ve anlaşılır bir dille, ahlaki birtakım öğütlerle de bunları harmanlayarak akılcı bir tarz ve üslupta açıklamıştır (Fiğlalı, 2006: 133-147; Mélikoff, 1998a: 88-148; Sarıkaya, 2003a: 177-182; Y. Nuri Öztürk, 1997: 99-100). Yine onun sunmuş olduğu İslam anlayışı, tasavvufî düşüncenin yapısından kaynaklanan geniş bir hoşgörüye dayalı, özellikle yeni Müslüman olanları birdenbire eski kültür çevrelerinden koparmadan ve bununla birlikte İslam'ın özünü de bozmadan, onların eski inançlarını kendi bütünlüğü

içinde değerlendiren uzlaşmacı bir din anlayışıydı. O, İslam'ı tasavvufî bir maya ile yoğurup yaşadığı dönemin sosyal ve siyasi şartları içinde, hitap ettiği çevrenin psikolojik ve dinî ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmasını bilmiş, bu yüzden haklı olarak Anadolu'nun "evtâd-ı erbaa"sından biri olmuştur (Fığlalı, 2006: 161). Bu yönleriyle onun, Ahmed Yesevî'nin Orta Asya'daki rolünü Anadolu'da devam ettirdiği söylenebilir (Birge, 1965: 33-51; Mélikoff, 1998b: 1-7; Çetinkaya, 1999: 343-356; Ocak, 1996a: 456).

Hacı Bektaş Velî'nin sahip olduğu bu özellikler, hem içinde bulunduğu Türkmen kitlelerini İslamiyet'e bağlamış, hem de Anadolu'da İslamlaşma noktasında önemli roller oynayarak Müslim ve gayri Müslim topluluklar arasında yakınlaşma ortamının doğmasına yol açmıştı. Öyle ki, bölge Hristiyanlarının ona büyük bir sempati besleyip yakınlık duyduğunu ve kendisini *Aziz Haralambos* adıyla takdis ettiklerini görmekteyiz. Yine o, Babaîler ayaklanmasından sonra gizlenerek sağ kalmış olan bazı Baba İlyas halifeleri ile dağılıp parçalanmış konar-göçer Türkmen topluluklarını bir araya getirmiş, problemleri çözüme adına barışçı ve uzlaşmacı bir yol takip ederek Türkmen topluluklarının yerleşik düzene geçişi için çaba harcamış, böylece Anadolu'daki birlik ve beraberliğin sağlanmasına yönelik önemli bir adım atmaya başarmıştır. Bu şekilde de Hacı Bektaş dergâhı, Babaîler ayaklanmasından sonra dağılan Türkmen zümreleri için bir emniyet ocağı haline gelmiştir. Bu ocakta üretilen aydınlık düşünce iklimi, toplumun bütün kesimlerine ışık tutmuş, bu nedenle sadece Türkler ve Müslümanlar değil, diğer din mensupları da bu düşünce ikliminden faydalanmışlar ve bunun etki alanına girmişlerdir.

Yine Hacı Bektaş Velî, Fars kültürünün hâkim olduğu bir dönemde, yaşadığı bölgede Türk dil ve irfanını işleyerek, Türk kültür ve edebiyatının gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. Böylece Hacı Bektaş Velî, Konya merkezli Mevlevîliğe ve İran'dan gelen Fars kültür hâkimiyetine karşı Türk dil ve kültürünü diriltmek amacıyla büyük mücadele vermiştir. Bundan dolayı o, Fars kültürü ve sanatına hayran olan yüksek tabakanın daha çok rağbet ettiği ve felsefesi daha ağır olan Mevlânâ ve çevresinden ziyade, şehirli ve köylü esnafın, zanaatkarın ocağı durumundaki Ahi Evran ve Ahilerle daha sıcak ve samimi münasebet içinde olmuştur (Fığlalı, 1996: 328). Hacı Bektaş Velî, Sulucakarahöyük'te bu şekilde yaşayarak buradaki dergâhında 63 yaşında iken ömrünü tamamlamıştır (669/1271) (Fığlalı, 2006: 118-120; Gündoğdu, 2007: 153-154).

Hacı Bektaş Velî, zaviyesinde bulunan kadınlardan yol evladı (manevi kızı) olan Hatun Ana'ya el vermiş, yani çağrısını kendisinden sonra ona emanet etmişti. Bu yüzden onun velâyetinin tanığı, Hatun Ana idi. O da, bunları Abdal Musa'ya vasiyet etmişti (Âşıkpaşazâde, 1332/1914: 205-206; Eröz, 1977: 58; M. Fuat

Köprülü, 1989: 419-420). Böylece tarikat, Hatun Ana'dan Abdal Musa vasıtasıyla devam etmiştir.

Hacı Bektaş Veli, bunları yaparken hiç kuşkusuz yeni bir öğreti inşa etmeye çalışmış ve bu çerçevede bazı kuramsal esaslar da ortaya koymuştur; Cengiz Gündoğdu'nun ifadesiyle, kendi döneminde bu öğreti, henüz kurumsallaşmamıştır. Yani Hacı Bektaş Veli, yaşadığı sürece Bektaşilik şeklinde bir tarikat kurmuş değildir (Gündoğdu, 2007: 206). Bektaşilik tarikatı, onun adına XVI. yüzyılda kurulmuş ve sonraki yıllarda da Osmanlı toplum yaşamının her alanına etkisi büyük olmuştur. Bektaşiliğe bugünkü yapısını kazandıran kişi, Pîr-i Sâni (ikinci pîr) olarak kabul edilen Balım Sultan (922/1516)'dır. Balım Sultan, XVI. yüzyılda Bektaşiliği yeni baştan düzenleyip bugünkü bilinen hüviyetine kavuşturan önemli bir mutasavvıftır (Faroqhi, 2003: 188-190; Fırlalı, 2006: 162-169; Birge, 1965: 56-58; Yaman, 2007: 193-195; Ocak, 1992: 17-18). Böylece Hacı Bektaş Veli, Mélikoff'un ifade ettiği gibi, Bektaşiliğin esin kaynağı olmaktadır (Mélikoff, 2007: 13).

Hacı Bektaş Veli, tasavvufi, dinî ve ahlakî konularda Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere pek çok eser yazmıştır. Bunlar, Ahmed Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'ini örnek alarak Farsça yazmış olduğu Kitâbu'l-Fevâid, Makâlât, Türkçe bir eser olan Şathıyye ile ona ait olduğu söylenen Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Aynıyye⁶, Fatıha Suresi Tefsiri, Şerh-i Besmele, Hurde-nâme ve Üssü'l-Hakika gibi eserlerdir (Fırlalı, 2006: 131-133; Gölpinarlı, 1997: 266-268; Noyan, 1985: 28-31; Gündoğdu, 2007: 36-56; Ocak, 1996a: 457; Mürsel Öztürk, 1987a: 892-894). Eserlerinde tüm insanlara karşı sonsuz sevgi duyan, yetmiş iki milleti aynı gözle gören ve onlara büyük bir hoşgörülle bakan Hacı Bektaş Veli, öz olarak, din, dil ve ırk farkı gözetmeksizin tüm insanlara saygı ve hürmet gösterilmesini, bunun yanında hayvanlara bile kötülük yapılmamasını öğütlemektedir. Alçakgönüllülük, hoşgörü ve insanlara hizmet aşkı, Hacı Bektaş Veli'nin en önemli özellikleri arasındaydı. Bu yüzden günümüzde Anadolu'da halk kitleleri arasında bıraktığı kalıcı ve derin izlerle anılmaktadır⁷.

2) Ahi Evran

Büyük bir halk düşünürü olan Ahi Evran'ın asıl ismi, Mahmud b. Ahmed'dir. İran'ın Batı Azerbaycan bölgesindeki Hoy Kasabası'na XI. yüzyılda gelip yerleşen Türkmen bir ailenin çocuğu olarak 566/1171 yılında dünyaya gelmiştir. Doğmuş olduğu kasabanın isminden dolayı, "Hoî" diye anılmıştır. Künyesi hakikatlerin babası anlamına gelen *Ebû'l-Hakâk*, lakabı ise İslam'a ve Müslümanlara yaptığı hizmet ve katkılardan dolayı *Nasîruddîn*'dir. Ahi şecerelerinin çoğunda da *Nimetullah* adıyla anılır. Ahi Evran'ın gerçekleştirdiği faaliyetler ve verdiği mücadelenin büyüklüğüne

göre hakkında bilinenlerin çok az olduğu ve gerçek kişiliğinin menkıbeler arasında kaybolduğu görülür. Bu yüzden mitolojik/efsanevi kişiliğinin bir işareti olarak, daha çok “gök, kâinat” ve “yılan, ejderha” gibi anlamlara gelen Evran ismi ile anılmıştır.

Çocukluğu ve ilk tahsil devresi memleketi olan Azerbaycan’da geçen Ahi Evran, gençliğinde Horasan ve Maverâünnehir bölgesine giderek orada eğitim görmüş, dönemin önemli alim ve düşünürlerinden ders alarak yetişmiştir; ders aldığı ünlü alimlerden biri, meşhur Eş’arî kelâmcısı Fahreddin Râzî (606/1210)’dir. Ahi Evran, ondan hem dinî hem de beşerî ilimleri öğrenmiştir. Ayrıca tıpkı Hacı Bektaş Velî gibi, Türkistan’ın manevî pîri olan Ahmed Yesevî’nin yetiştirdiği talebeler vasıtasıyla tasavvufu tanımış, yine fütüvvet teşkilatının marifet pîri ve önemli bir düzenleyicisi olan meşhur mutasavvıf Şihâbüddin Ömer Sühreverdî (632/1234)’nin sohbetlerine katılarak ondan istifade etmiştir. Böylece gönül ilmi olan tasavvuf yanında tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi İslami ilimler ile felsefe ve tıp gibi müspet ilimlerde döneminin sayılı düşünürleri arasında yer almıştır. Onun, yaşadığı dönemin siyasî ve fikrî akımları içerisinde çok önemli ve etkili faaliyetler icra etmiş bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır.

Ahi Evran, XIII. yüzyıl başlarında Moğol istilasının önünden kaçarak önce Bağdat’a gelmiş ve bir süre burada kalmıştı. Yine bir hac yolculuğu esnasında Fahreddin Râzî’nin talebelerinden biri olan Evhadüddin Kirmânî (635/1238) ile tanışmış, ondan çok etkilenecek onun talebeleri arasına katılmıştır. Ahi Evran, Bağdat’ta iken fütüvvet teşkilatının ileri gelen şeyhleri ile görüşmeler yapmıştı. Onun çok yönlü kişiliğinin oluşumunda Bağdat’ın ve Bağdat’taki sosyo-kültürel ortamın ciddi anlamda rolü olduğu anlaşılmaktadır. Bu arada İbn-i Sinâ ve Sühreverdî gibi önemli filozof ve sûfilerin eserlerini çok iyi okumuş ve bu bilginlerin bazı eserlerini de Farsçaya tercüme etmişti. İhvân-ı Safâ risalelerinden de geniş ölçüde yararlandığı, onları çok iyi mütalaa etmiş olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır. Bu durum, Mikail Bayram’ın ifade ettiği gibi, Ahi Evran’ın dinî ilimlerin yanı sıra tabiat ilimleri alanında da derinleşmiş olduğunu göstermektedir⁸.

Bu sırada Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus, Bağdat’a Abbasi halifesine elçi olarak Meccüddin İshak’ı göndermişti. Meccüddin İshak’ın Bağdat’ta bir süre kalıp fütüvvet pirleriyle yaptığı görüşmeler sonucunda, onları Anadolu’ya davet etmesi üzerine, Ahi Evran, hocası Evhadüddin Kirmânî, Muhyiddin İbnü’l-Arabî (638/1240) ve Ebû Cafer Muhammed el-Berzâi ile birlikte Anadolu’ya geçmişlerdi (602/1205). Ahi Evran, bir müddet Denizli’de ikamet etmiş ve Sultan Alaaddin Keykübât’ın daveti üzerine Konya’ya geçmişti (625/1227). Alaaddin Keykübât’ın Ahilerle son derece iyi ilişkiler içerisinde olması sonucunda, Ahilik başta Konya olmak üzere Anadolu’nun pek çok ilinde daha rahat yayılma imkanına kavuştu.

Burada bulunduğu sürece gayet huzurlu bir yaşam süren Ahi Evran, Alaaddin Keykûbât'tan sürekli destek ve himaye görmüş ve bu arada yazdığı bazı eserleri de sultana ithaf etmiştir⁹.

Daha sonra Ahi Evran, hocası ve kayınpederi Evhadüddin Kirmânî ile birlikte Anadolu'yu şehir şehir, kasaba kasaba gezerek Ahilik teşkilatının kuruluşunda ve yayılışında çok önemli rol oynamıştır. Bu yüzden sonraki dönemlerde Ahilerin piri olarak anılacaktır. O, aslında Anadolu'da Ahilik teşkilatını, o dönemde İslam dünyasında yaygın olan fütüvvet anlayışı çerçevesinde, bu geleneğe dayalı olarak örgütlemiş ve Selçukluların da destek vermeleri ile tüm Anadolu coğrafyasına yaymıştır. O dönemin sosyo-kültürel, politik ve ekonomik şartları, Ahiliğin kısa zamanda gelişmesi ve güçlenmesini hızlandırmıştır. Böyle bir organizasyonu gerçekleştirmesi, onun çok yönlü bir insan olup içinde bulunduğu çağı aşan, yani büyük bir öngörü ile çağının ilerisinde bir düşünce yapısına sahip olan bir düşünür olduğunu gösterir. Ayrıca karizmatik, mücadeleci ve dinamik bir şahsiyete sahipti. Bu yüzden yaklaşan Moğol tehlikesine karşı Anadolu insanlarının güçlenip teşkilatlanmaları için çalıştı. Ahi Evran'ın önemli özelliklerinden biri de, gittiği ve bulunduğu yerlerde alimler, devlet büyükleri ve yörenin sevilen insanlarıyla çabuk kaynaşması, onlarla dost olarak Ahiliğin gelişmesi için onların maddi ve manevi desteklerinden istifade etmesini bilmesidir (Çalışkan-İkiz, 2001: 3-4).

Evhadüddin Kirmânî'nin vefatı üzerine Ahi Evran, Kayseri'ye yerleşmiş ve hocasının yerine geçerek onun misyonunu sürdürmüştü. Hem esas mesleği ve geçim kaynağı olan debbağlık (deri işçiliği) ile uğraşmaya, hem halkı irşada, hem de Ahilik teşkilatını geniş çapta yaymaya devam etmişti. Debbağlık yaparak geçimini temin eden Ahi Evran, büyük bir deri imalathanesi açmış ve burada çok sayıda işçi çalıştırmıştı. Bu yüzden özellikle sanat sahibi kimseler arasında çok sevilmekteydi. Ahi Evran'ın yaşadığı dönemde kendisi ile ilgili Ahi Evran isminin kullanılıp kullanılmadığı bilinmemekle beraber, sonraki dönemlerde yaygın bir biçimde bu isimle anılarak adeta Ahilikle özdeşleşmiştir.

Bu süreçte Türkmenler tarafından Ulu Alaaddin diye anılan ve Ahiliğin Anadolu'da yayılmasında önemli katkıları olan Alaaddin Keykûbât'ın, oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından öldürülmesi, Ahilerin bu sultana tavır alarak tepki göstermelerine yol açmıştı. Yeni sultan, veziri Sadettin Köpek'in de etkisiyle, iktidarına karşı oldukları gerekçesi ile pek çok Ahi ve Türkmen zümresini öldürtüp bazı ileri gelenlerini tutuklatıp hapsedmişti. Hapse atılanlar arasında Ahi Evran da vardı. Ahi Evran, bu şekilde beş yıl (637-642/1240-1245) tutuklu kalmıştı. Bu yüzden Ahilerin birçoğu, merkezden ayrılarak Batı Anadolu gibi merkezden uzak bölgelerde faaliyet göstermeye başlamışlardı. Daha sonra II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümü

üzerine (642/1245), saltanat naibi sıfatıyla idareyi ele geçiren Celâleddin Karatay, hapisteki bütün Ahileri, bu arada Ahi Evran'ı da serbest bırakmıştı (Haşim Şahin, 2006: 303). Ahi Evran, bunun üzerine tekrar Denizli'ye giderek orada bir yıl kadar bahçıvanlık yapmıştı. Cahen'in Anadolu'daki ilk Ahilerin Denizli-Isparta bölgesinde yaşadığını belirten bulgularını dikkate aldığımızda Ahi Evran'ın Denizli'ye gidişi daha bir anlam kazanır (Cahen, 1986: 592).

Ardından Sultan II. İzzeddin Keykavus, Ahilerle yakın ilişki içinde olmuş Ahi Evran'ı ve Konya'yı terk eden diğer Ahileri yakın dostu Sadreddin Konevî aracılığı ile Konya'ya çağırılmıştı. Böylelikle sultanın davetiyle tekrar Konya'ya dönen Ahi Evran, "Letâifu'l-Hikme" adlı eserini sultana sunmuştu. Ancak ne var ki, onun Konya'daki ikameti uzun sürmemiş, Şems-i Tebrizi'nin ölümü (645/1247)'nden, Mevlânâ'nın oğlu Alaeddin Çelebi ile bazı Ahilerin sorumlu tutulmaları nedeniyle, Ahi Evran bir daha dönmek üzere Konya'dan ayrılmıştı. Ardından Hacı Bektaş Velî'nin yaşadığı Kırşehir'e gelmiş ve ömrünün son on beş yılını burada sürdürmüştü. Ahi Evran, burada Tâbsıratu'l-Mübtedi, Menâhic-i Seyfi, Metâilu'l-İman gibi eserlerini kaleme almıştı (Bayram, 1995: 75-85; Haşim Şahin, 2006: 303). Onun eserlerinde görülen en başarılı yönü, anlatılması zor olan karmaşık konuları, kolay ve halkın anlayabileceği bir şekilde anlatabilmeyi başarmasıdır.

Moğollar, Ahi Evran'ın Ahi ve Türkmenler üzerindeki nüfuzunu kendileri için ciddi bir tehdit olarak algılıyorlar; bu yüzden ne pahasına olursa olsun onun öldürülmesini istiyorlardı. IV. Kılıçarslan'ın yönetimi ele geçirmesinden sonra Moğolların baskısıyla yaptığı atamalar neticesinde, Ahiler'in Türkmenlerle beraber direnişe geçmeleri sonucunda, bu fırsat onların eline geçmiş oldu. Bu esnada Moğollara karşı en güçlü direniş, Kırşehir'de ortaya çıktı. Ahi Evran ve arkadaşları, kahramanca mücadele verirken IV. Kılıçarslan ve Moğolların baskısıyla Kırşehir emiri Nurettin Caca tarafından Ahi Evran, pek çok arkadaşıyla birlikte öldürüldü (659/1264). Ahi Evran'ın doksan üç yıl yaşadığı rivayet edilmektedir (Aksarayî, 1943: 75; Bayram, 1991: 73-110; Köksal, 2006: 5-14; Çalışkan-İkiz, 2001: 1-4; Çağatay, 1982: 423-435; Bayram, 1978: 658-668; Bayram, 2004: 37-57; Özköse, 2003: 265; Altınok, 2004: 66-67; İlhan Şahin, 1988: 529-530). Kendisi ile ilgili rivayetlerden hareketle, çok iyi bir mutasavvıf olduğu, pek çok kerametinin bulunduğu¹⁰ ve bu çerçevede hakkında bir menâkıbın da yazılmış olduğu anlaşılmaktadır¹¹.

Ahi Evran, Anadolu'da hem Hacı Bektaş-ı Velî, hem de Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (672/1273) ile aynı dönemde yaşamıştır. Onun debbağlık mesleğini icra ettiğine dair an'ane, debbağ esnafının piri olarak yüceltilmesine sebep olmuştur. Bu bakımdan Türk debbağlarının silsilenâmeleri kendisine dayandırılmıştır. Osmanlı Devleti döneminde Ahi Evran'ın esnaf zümresi arasında pîr olarak kazandığı itibar,

bütün Anadolu, Rumeli, Bosna ve hatta Kırım'a kadar yayılmıştır. Bu yüzden Ahi Evran zaviyesi, XX. yüzyılın başlarına kadar esnaf zümrelerinin üzerindeki manevi tesirini devam ettirmiştir (M. Fuat Köprülü, 1999: 89-90; Bayram, 1991: 135-136; Fiğlalı, 2006: 93-96; Çağatay, 1989: 90-93; Sarıkaya, 2002: 68-73; Güllülü, 1977: 124-149; Köksal, 2006: 53-58; Taeschner, 1972: 203-235; Gölpınarlı, 1952: 6-354; Ocak, 2006: 438-439; Günay, 1998: 69-71; Taeschner, 1953-1954: 11-15; İlhan Şahin, 1988: 530)¹².

3) Hacı Bektaş Velî ile Ahi Evran İlişkisi

Hacı Bektaş Velî ile fütüvvet ehlinin ulusu Ahi Evran arasındaki ilişkiye gelince, her şeyden önce aralarında çok yakın ve canlı bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. Her iki ulu şahsiyete daha yakından bakıldığında, aralarında ortak olan bazı noktaların bir hayli fazla olduğu görülür. Zira her ikisi de, aynı dönemde ve aynı sosyo-kültürel özelliklere sahip bir çevre içinde yaşamışlardır. Yine iki ulu şahsiyet de, köken olarak Türkmen olup Türkmen oymaklarından geliyorlardı. İkisi de, Asya içlerinden, özellikle Horasan orijinli olup Moğol istilasının önünden kaçan Türkmen kitleleriyle birlikte Anadolu'ya gelmiş, Anadolu'nun içinde bulunduğu kargaşa ve kaos ortamında yaşamış ve yaşamları boyunca insanlara bu ortamdan çıkış yollarını göstermişler, bunun mücadelesini vermişlerdi. Yine hem Hacı Bektaş Velî, hem de Ahi Evran, tasavvuf kültürü içinde yetişmiş olup dönemlerinin önde gelen sûfileridirler. Tüm bu etkenlerin, her iki lideri, birbirine yakınlaştırdığı söylenebilir.

Öncelikle Hacı Bektaş Velî ile Ahi Evran'ın görüştükları yer olan Kırşehir ile ilgili bilgi verelim. Hacı Bektaş Velî, eski ismiyle Karahöyük, bugünkü adıyla Hacıbektaş'a geldiği zaman Kırşehir'in adı *Gülşehri* olarak bilinmektedir (Vilâyet-nâme, vr. 107b). Vilâyetnâme'ye bakıldığında her iki lider, Kırşehir yakınlarındaki Gölpınar denilen yerde sürekli görüşmüşlerdir. XIII. yüzyılın ilk yarısıyla XIV. yüzyılın başları, Kırşehir'in kültürel ve ekonomik yönlerden geliştiği bir zaman sürecidir. Aynı zamanda bu dönem, Anadolu için Moğol istilasına rastlayan talihsiz bir dönem olmasına rağmen Kırşehir, o dönemde cami, mescit ve medrese gibi eğitim kurumlarıyla dolu gelişmiş sosyal bir şehirdir. Burada bilginler, müderrisler ve güzel ahlak sahibi erdemli insanlar yaşamaktadır. Ahilerin piri sayılan Ahi Evran da XIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'ya gelmiş ve önce Denizli'de kalmış, ardından Konya ve Kayseri'ye geçerek, sonunda Kırşehir'e yerleşmişti¹³. O, Vilâyetnâme'deki ifadesiyle, *Fütüvvet ehlinin serveri ve serçeşmesi (Fütüvvet ehlinin ulusu)* idi (Vilâyet-nâme, vr. 107b). Bununla birlikte aslını, neslini ve nerede doğduğunu kimse bilmezdi; çünkü o, büyük gayb erenlerindendi, bu yüzden onun sırrını kimse bilmezdi. Anadolu'da onun tanınıp bilinmesini sağlayan kişi, meşhur sûfi Sadreddin

Konevî (673/1274) idi (Vilâyet-nâme, vr. 107b-110a; Vilâyet-nâme, 1995: 50-51; Velâyetname-i Hacı Bektaş Veli, Trz: 154-157; Bayram, 1983: 51-75). Yine Ahi Evran, velâyet erenlerinden olup gün gibi açık pek çok kerameti vardı, bu yüzden Vilâyetnâme’de ona sık sık Ahi Evran Padişah denilerek yüceltildiği görülür (Vilâyet-nâme, vr. 107b).

Vilâyetnâme’deki bu ifadelere göre, Kırşehir’de o esnada kaos ve kargaşadan uzak güvenli ve huzurlu bir ortamın oluştuğu anlaşılmaktadır. O dönemde Konya başta olmak üzere, Anadolu’nun önemli diğer illerinden olan bazı alim ve bilginlerle tüccar ve mutasavvıflar, Kırşehir’e gelerek yerleşmiş ve burada medrese, dergâh ve ticarethane gibi önemli sosyal kurumların açılmasını sağlayarak bölge halkına yön vermişler, onların dini, ilmi ve sosyal yönlerden gelişmelerine katkıda bulunmuşlardır.

Ahi Evran ile ilgili Vilâyetnâme’deki pasajlara bakıldığında, konunun Hacı Bektaş Veli’nin Ahilerle ilişkisi çerçevesinde ele alındığı görülür. Hacı Bektaş Veli, Ahi Evran’dan on-on beş yaş küçük olmakla birlikte, aralarında çok yakın, sıcak ve samimi bir ilişki olduğu, ikisinin birbirini derin bir muhabbet bağıyla sevdiği ifade edilir (Vilâyetnâme, vr. 107b). Böylece ikisinin arasında sıkı bir dostluk ve gönüldaşlık bulunduğu anlaşılır. Öyle ki Hacı Bektaş Veli’nin en yakın dostlarından biri, Ahi Evran’dır. Vilâyetnâme’de zaman zaman ifade edilen bu ilişki, Ahi Evran’ın bir sohbet esnasında “*Her kim, bizi şeyh edinirse onun şeyhi, Hacı Bektaş Hünkâr’dır*” diyecek kadar dostane ve samimidir (Vilâyet-nâme, vr. 107b). Aslında bunun biraz düşünüldüğü zaman çok da şaşırtıcı bir şey olmadığı anlaşılır. Zira aynı sosyo-kültürel çevrede yaşayıp faaliyet gösteren iki ulu kişinin, birbirleriyle yakın bir dayanışma içinde olmaları kaçınılmazdır. Bu yüzden yaşadıkları dönemde ortak bir dinî/siyasi düşünüş ve anlayış içinde olmuşlar ve Anadolu’yu işgal eden Moğol güçleri ile yerli iş birlikçilerine karşı çıkarak mücadele vermişlerdir.

Bu çerçevede Ahilerin Kayseri’de Moğollara karşı şehri savunmaları esnasında Hacı Bektaş Veli’nin orada bulunması muhtemel olup bu esnada Konya’da tutuklu olan Ahi Evran ile gizli bir şekilde yazışıp haberleşmelerde bulunmuş olmaları muhtemel görünmektedir (Birdoğan, 1990: 80).

Vilâyetnâme’deki bu anlatımlar, bu iki ulu şahsiyetin aynı kaynaktan beslendiklerini göstermektedir. Bu yüzden sık sık bir araya gelip Kırşehir yakınlarındaki Gölpınar denilen yerde görüştükları görülmektedir (Vilâyet-nâme, vr. 111b-112b, 115a-115b; Vilâyet-nâme, 1995: 51-53; Velâyetname-i Hacı Bektaş Veli, Trz: 175, 181-182). Bu durum da, onların yaşamlarının yalnızca güvencede olduğu dönemlerde, rahat ve güvencede olduğu günlerde görüşmüş olduklarını akla getirmektedir. Özellikle Ahi Evran’ın Hacı Bektaş Veli’ye göre çok daha sıkıntılı günler geçirmiş olduğunu düşünürsek, bu söylediklerimizin makul olduğunu kabul

etmemiz gerekir. Zira Ahi Evran, 1240 tarihinde tutuklanıp beş yıl tutuklu kaldıktan sonra 1245'te serbest kalmış, ardından 1247'de Şems-i Tebrizi'nin öldürülmesinden hemen sonra Mevlânâ'nın büyük oğlu Alaaddin Çelebi ile Konya'yı terk ederek Kırşehir'e gelmişti. Buraya yerleştikten sonra da rahat bir yaşam sürememiş, zira sürekli Moğolların ve Kırşehir valisi Nureddin Caca'nın korkusu ile yaşamış ve nihayet Moğollar ile Nureddin Caca'nın girişiyle öldürülmüştü (659/1264). Bu yüzden hayatının, özellikle son yıllarında pek rahat ettiğini söyleyemeyiz. Durum böyle olunca Vilâyetnâme'deki yakın arkadaşlık ve uzun dostluğun açıklamasını yapmakta ilk anda biraz zorlanır gibi oluyoruz. Bu yüzden de araştırmacı Nejat Birdoğan'ın ifadesiyle, "Belki bu dostluk, çok önceden daha Anadolu'ya geliş yıllarından başlamaktadır" (1990: 80) diyebiliriz.

Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi, her iki liderin pek çok kez bir araya geldiğini ifade ederek, aralarında geçen bazı diyalogları kendine özgü ve akıcı bir dille bize aktarmaktadır. Örnek olarak bunlardan biri şöyledir;

"Bir defasında Hacı Bektaş, Ahi Evran'ı görmek için Kırşehir'e hareket etmiş; bu hâl, Ahi Evran'a malum olmuş; sonra o da gelip Kırşehir'in yakınındaki tepenin üstünde birbirleriyle buluşmuşlar, oturup sohbet etmişler, bu sırada Ahi Evran, *'Erenler Şahı, ne olurdu burada bir pınar olsaydı da abdest almaya, içmeye yarasaydı'* demiştir. Bunun üzerine Hünkâr, eliyle işaret edip bir yeri eşmiş; arı duru güzelim bir su çıkmış ve akmaya başlamıştı. Ahi Evran, bu defa *'Erenler Şahı, bir gölgelik ağaç da olsa, sıcak günlerde gölgelenilirdi'* dediğinde Hünkâr ululuğu, *'Ne ola Ahi'm'* demişti. Ahi Evran'ın kavak ağacından kesilmiş bir sopası vardı, bunun üzerine bir yeri kazmış, onu da alıp oraya dikmiş, bir anda ortalık yeşerip yapraklanmıştı. Bu olaydan sonra bir müddet daha sohbet etmişler, sonra vedalaşmışlardı.

Bu kavak ağacı büyümüş büyük gölgelik bir ağaç haline gelmiş ve uzun yıllar yaşamış, ayrıca o pınar da uzun zaman akmıştır. Sonra Kırşehir'e biri gelip o ağacı kesmiş ve evinde kullanmış; Ahi Evran oğulları, durumu anlayıp ona *'İyi etmedin, bu yaptığın sana hayır getirmez, orası Ahi Evran Padişah ile Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin oturup sohbet ettikleri yerd, orası âşıkların, muhiplerin ziyaret yeriydi'* demişlerdi. Gerçekten de bir süre sonra o adam ölmüş, evi de yıkılmıştı, bununla birlikte ağacı kesenler için de iyi olmamış, onlara da bu iş, iyilik getirmemiş, aradan bir zaman geçtikten sonra pınar kurumuştu. Fakat bu pınar yeri, bugün hâlâ bellidir" (Vilâyetnâme, vr. 111b-112b; Vilâyetnâme, 1995: 51-52; Velâyetname-i Hacı Bektaş Veli, Trz: 175-177).

Ahi Mahmud b. Ahmed'in Ahi Evran lakabını nasıl aldığını ise, Vilâyetnâme bize şöyle anlatmaktadır:

“Ahi Evran, Kayseri’de kimsenin yapamadığı türden renk renk sahtiyan (derileri) işlemiştir. Bunları, üstü örtülü bir kapta muhafaza etmekteydi. Biri gelip kendisinden deri istese besmeleyle elini atar, ne renkte ve kaç tane deri istiyorsa çıkarır verir, parasını alırdı. Ne kadar deri istenirse istensin verirdi. O zaman her zanaat ehlinden ve her dükkândan vergi (yevmü’l-kıst) almak âdetti. Gammazlar (kendisini çekemeyenler), Kayseri sancak beyine gelip “Burada ulu bir üstad tabbâk var, işçileri çırakları çok; her gün dilediği kadar deri satıyor, malı çok fakat vergi vermiyor, ondan da vergi alsanız yerinde olur” diyerek onu şikâyet ederler. Bunun üzerine Kayseri Beyi, ‘Varın o da şu kadar mal versin. Yoktur derse bu şehre geleli işlediği derinin vergisini versin’ diyerek birkaç adam gönderir. Görevliler, gelip görürler ki imalathanenin kapısı kapalı, ortada kimse görünmüyor. Kapıyı açıp içeri bakarlar. Bir de ne görsünler? İmalathanenin içi evren (ejderhalar)le dolu. Hepsinin gözleri, külhan alevi gibi parlıyor (ateş saçıyor); ağızlarını açıp kendilerine karşı kükrüyorlar. Bunun üzerine akılları başlarından gider, korkarak kaçıp beye gelirler, gördüklerini haber verirler ve anırlar ki Ahi Evran, kuvvetli bir vilâyet eridir (keramet ehlidir)” (Vilâyet-nâme, vr. 110a-110b; Vilâyet-nâme, 1995: 51)¹⁴.

Bu olaydan sonra Ahi Mahmud, “ejderha” anlamına gelen ejderin ateş gibi parlayan gözlerinden kinaye olarak “Evran” lakabını alır, Ahi Evran olur. Ahi Evran’ın buradaki konumu, bize eski Türk Şamanlarını hatırlatmaktadır. Zira onlar, bu şekilde istedikleri zamanlarda istedikleri canlının kılığına girip düşmanlarını alt ederek insanları etkiliyorlardı¹⁵. Yine buradaki Ahi Evran anlatımıyla yeni bir sentezin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu da Anadolu Aleviliğine temel yapısını kazandıran eski Türk inanışları ile İslami değerlerin birbirine geçmiş, birbiriyle yoğrulmuş ve yorumlanmış bir biçimdir. Zira bu sentez, Aleviliğin oluşum ve gelişimi için çok önemli bir özelliğe sahiptir. Bu yüzden burada hem eski Türk inanışları, hem de İslami değerler, yeni bir oluşumla karşımıza çıkmakta, böylece farklı ve yeni bir durum ortaya çıkmaktadır. Vilâyetnâme’ye bakıldığında Ahi Evran, kişiliği ve yaşantısı ile bu sentezi şahsında bütünleştirmektedir. Böylece hem eski göçebe Türk inanış ve gelenekleri, hem de yeni yerleşik İslami değerler, yeni ve özgün bir anlayışla karşımıza çıkmaktadır. İslam öncesi eski Türk kültür ve inançlarıyla yoğrulmuş ve yorumlanmış bir İslam anlayışı ortaya çıkmaktadır.

Görüldüğü gibi, Hacı Bektaş Velî ile Ahi Evran’ın ilişkileri yaşadıkları süre içerisinde, çok yakın bir boyutta seyretmiştir. Hemen her konuda birbirlerine yardım ettikleri, sıkı bir dayanışma içerisine girerek adeta birbirlerinin gönüldaşı oldukları görülmektedir. Bu yüzden Alevi Bektaşî geleneğinde her iki ulu şahsiyet, birbiriyle musahip olarak kabul edilmektedir (Gülağ Öz, 1997: 115). Belki de bu yüzden Ahi Evran’ın öldürülmesinden sonra eşi Fatma Bacı, Hacı Bektaş Velî’ye gelerek onun himayesinde ve onun çevresinde hayatını sürdürmüştür (Bayram, 1987: 25-27).

Sonuç

Hacı Bektaş Velî ile Ahi Evran'ın aynı dünya görüşünü, aynı hayat felsefesini ve bu çerçevede aynı manevi ve ahlaki değerleri paylaştıklarını söyleyebiliriz. Bu yüzden olmalıdır ki, Vilâyetnâme'de ortaya konulan Hacı Bektaş Velî ile Ahi Evran arasındaki bu sıcak ve samimi ilişki, bu yakın dostluk, bu dini ve siyasi birliktelik, ister istemez onlara bağlı olanlar arasında da etkili olmuş ve tarihsel süreçte kendini göstermiştir. Bu durum, daha sonraları kurumlaşacak olan Anadolu Aleviliği ile Bektaşilik üzerinde de etkisini göstermiş, zamanla Ahiliğin Alevi Bektaşî geleneğindeki ciddi ve derin izleri, değişik boyutlarıyla ortaya çıkmıştır. Bu noktada Bektaşiliğin, daha ilk teşekkül ettiği dönemlerden itibaren Ahiliğin etkisi altında kaldığı söylenebilir.

Kırklar cemi ile ilgili rivayetler başta olmak üzere, şedd/kuşak bağlama, meydan süpürme, sır saklama, yol atası/rehber, yol kardeşi/musahiplik, eşik öpme ve aynı kâseden şerbet içme, taliplerin bilmesi gereken sual ve cevaplar ile bunların yanında dinî ritüellerde okunan dua ve gülbanklar gibi fütüvvetnâmelerde geçen pek çok unsur ve inanç motifi, süreç içerisinde Alevi Bektaşî çevrelere geçerek yüzyıllar boyunca bu çevreler içinde varlığını sürdürmüştür. Buna karşılık Bektaşiliğe Kalenderilikten geçmiş olan çihâr darb (traş töreni) ile halifeye sofrâ, tuğ ve çerağ verilmesi gibi törenler de Ahilere Alevilikten geçmiştir¹⁶. Tüm bu veriler gösteriyor ki, Anadolu Alevilerinin tarih boyunca en yakın ve dostane ilişkiler kurduğu toplum kesimlerinin başında Ahiler bulunmaktadır.

Sonnotlar

¹ Firdevsi-i Rûmî veya Uzun Firdevsi diye de anılan Hızır b. İlyas, Bursa'lı olup Sultan II. Bayezid adına yazmış olduğu Süleyman Peygamber'e ait rivayet ve hikayeleri içeren Süleyman-nâme isimli eseri ile tanınmış olan Osmanlı yazar ve şairidir. Bu eser, bir rivayete göre 380, başka bir rivayete göre de 360 cilttir. Eserinin 80 cildi beğenilmiş olup diğer ciltler, padişahın emriyle yok edilmiştir. Bundan dolayı çok üzülen Uzun Firdevsi, II. Bayezid'in aleyhine hicviyeler yazmıştır. Kendisine "Uzun" lakabının verilmesinin de, eserinin uzunluğundan ileri geldiği rivayet edilmektedir. Uzun Firdevsi, hayatının sonlarına doğru Horasan'a gitmiş ve orada ölmüştür. Süleyman-nâme dışında Deavât-nâme, Firâset-nâme, Hadîkatu'l-Hakâik, Kutb-nâme, Hadîs-i Ahsen, Hayât ü Memât ve Satraç-nâme gibi eserler de yazmıştır. Kutb-nâme isimli eseri, İbrahim Olgun ve İsmet Parmaksızoğlu tarafından günümüz Türkçesine kazandırılmıştır. bk. Bursalı Mehmet Tahir, 1333: II, 357-359; Babinger, 1982: 35-37; M. Fuat Köprülü, 1977: 649-651; Orhan F. Köprülü, 1996: 127-129.

² Vilâyet-nâme-i Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî, Milli Kütüphane, Yazma Eserler Bölümü, Kayıt no: 215.

³ Eserin değişik nüshalarıyla ilgili geniş bilgi için bk. Vilâyet-nâme, 1995: XXIX-XXXVIII; Ocak, 1996b: 471-472.

⁴ Evhadüddin Kirmânî, son olarak 631/1234 yılında Anadolu'da bulunmuş ve aynı yıl ayrılmıştır. bk. Fıglalı, 1996: 324.

⁵ Bu çerçevede örnek olarak Hacı Bektaş Veli-Yunus Emre ilişkisi için bk. Mélikoff, 1973: 32-36; Mürsel Öztürk, 1987b: 763-765; Fıglalı, 1996: 331-333.

⁶ Söz konusu eser, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi tarafından edisyon kritiği yapılarak yayınlanmıştır. bk. Hacı Bektaş Veli, 2004.

⁷ Hacı Bektaş Veli'nin öğretisi ve düşünceleri için bk. Temren, 1996: 759-761; Birdoğan, 1995: 223-236.

⁸ Bu yüzden Mikail Bayram, onun Selçuklular dönemi Anadolu'sunun en güçlü filozofu olduğunu ifade eder. bk. Bayram, 2003: 66.

⁹ Ahi Evran'ın bildiğimiz eserleri şunlardır: *Tabsıratu'l-Mübtedi ve Tezkiretü'l-Müntehî*, (Nuru Osmaniye Ktp. Nr. 228), *Metâliü'l-İman*, (Konya Yusufâğa Ktp., Nr. 4866, İmanın Boyutları ismiyle Mikail Bayram tarafından çevrilerek 1996 yılında yayınlanmıştır), *Menâhic-i Seyfi*, (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, Nr. 92), *Letâifu'l-Hikme*, *Mürşidu'l-Kifâye*, *Medh-i Fakr ve Zemm-i Dünya*. bk. Mecdi Efendi, 1269: 33; Köksal, 2006: 18-23; İlhan Şahin, 1988: 529-530; Bayram, 2003: 64-66.

¹⁰ Örnek olarak, işlediği deri mamulü mallardan isteyenlere istedikleri kadar verdiği hâlde hiç azalmadığını görenler, bunu kerametine yormuşlardır. Yine gemilere binip açık denizlere açılanlar, zor anlarında fırtına ve korkunç dalgalar yüreklerini hoplattığı zaman yanlarında onu görmüşler ve o, Hızır'la birlikte imdada yetişmiştir.

Bunlarla birlikte o, kervan ve kafilelerle hacca gitmediği hâlde hacılar tarafından Kâbe'de görülmekteydi. Yine sabah namazını Kudüs'te, öğle namazını Şam'da, ikindiye Medine'de, Yatsı'yı Kâbe'de kıldığı sonra tekrar memleketine geldiği anlatılır. bk. Tarım, 1948: 78-80; Çalışkan, İkiz, 2001: 5. Ayrıca Ahilerin arasında ve Ahi Evran'ın yanından uzun yıllar hiç ayrılmayan ve Kırşehir'deki tekkesinin de kendisinden sonraki şeyhi olan Ahmed Gülşehri, *Kerâmât-ı Ahi Evran (Ahi Evran'ın Kerametleri)* isimli 166 beyitlik mesnevisinde onun evliyadan olduğunu söyleyerek değişik kerametlerini anlatmıştır. bk. M. Fuat Köprülü, 1999: 97; Köksal, 2006: 24-45; Çalışkan-İkiz, 2001: 104-117; Gökalg, 2005: 23-37.

¹¹ Bunu Hacı Bektaş Veli'nin *Vilâyet-nâme'sinde* geçen şu ifadeden anlıyoruz: "Bundan sonra Ahi Evren, Kırşehir'ne geldi, orada yerleşti; birçok kerametler gösterdi, isteyenler menakıbında bulabilirler". bk. *Vilâyet-nâme*, vr. 110b-111a.

¹² Ayrıca bunun yanında hanımı olan Fatma Bacı da, *Bâcıyân-ı Rûm* isimli kadınlara ait bir teşkilat kurarak Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşmasında önemli katkıları olmuştur. Bu teşkilatın Ahiliğin kadınlar kolu olduğu anlaşılmaktadır. bk. Âşıkpaşazâde, 1332/1914: 205; M. Fuat Köprülü, 1999: 93-94; Çetin, 1981: 143-144; Barkan, 1942: 282, 302-303; Cebecioğlu, 1991: 651-655; Bayram, 2002: 365-379; Birdoğan, 1988: 9-12; Özköse, 2003: 270-273; Orhan F. Köprülü, 1991: 415.

¹³ Ahi Evran, Hünkâr Hacı Bektaş Veli Hacıbektaş'a geldiğinde, Kırşehir'de değildir. bk. *Velâyetname-i Hacı Bektaş Veli*, Trz: 153, 175.

¹⁴ Aynı menkıbe, biraz farklı bir tarzda Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi'nde* de geçmektedir. bk. Evliya Çelebi, 1314: II, 280. Ayrıca bk. Aslan, 2004: 119-127.

¹⁵ Ayrıca şaman/kamların eski Türk toplumundaki konum ve işlevleri ile olarak bk. İnan, 1995: 72-90; Eliade, 1999: 213-290; M. Fuat Köprülü, 1970: 141-152; Güngör, 1996: 245-246. Yine Bektaşî menâkıbnâmelerinde bulunan Şamanist kaynaklı motifler için bk. Ocak, 1983: 95-132.

¹⁶ Alevilik ile Ahilik arasındaki ortak yönler ve karşılıklı ilişkiler için bk. Bal, 1997: 75-76; Korkmaz, 2003: 24-25; Köksal, 2006: 75-82; Birdoğan, 1990: 499-501; Baki Öz, 1996: 160-166; Sarıkaya, 2003b: 96-110; Birdoğan, 2003: 38-46; Sarıkaya, 2003c: 100-106

Kaynakça

- AKSARÂYÎ, Kerimüddin (1943). *Müsâmeratü'l-Ahbâr ve Müsâyeratü'l-Ahyâr*. çev. F. N. Uzluk, M. N. Gençosman. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ALTINOK, Baki Yaşa (2004). “Yeni Vesikalar Işığında Ahi Evran Veli ve Arkadaşlarının Sürgün ve Şehit Edilmesi”. I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu. 12-13 Ekim, Kırşehir.
- ASLAN, Namık (2004). “Don Değiştirme Motifi ve Ahi Evran’ın Yılan Donuna Girmesi”. I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu. 12-13 Ekim, Kırşehir.
- ÂŞIKPAŞAZÂDE (1332/1914). *Tevârih-i Âli Osman*. nşr. Âli Bey. İstanbul.
- BABİNGER, Franz (1982). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. çev. Coşkun Üçok. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BAER, Gabriel (1970). “The Administrative, Economic and Social Functions of Turkish Guilds”. *International Journal of Middle East Studies*, I: 28-50.
- BAL, Hüseyin (1997). *Alevi-Bektaşî Köylerinde Toplumsal Kurumlar*. İstanbul: Ant Yayınları.
- BARKAN, Ö. Lütfi (1942). “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”. *Vakıflar Dergisi*, II: 279-386.
- BAYRAM, Mikail (1978). “Ahi Evren Kimdir? Gerçek Şahsiyeti ve Eserleri” *Türk Kültürü*, XVI: 658-668.
- BAYRAM, Mikail (1983). “Sadru’-din Konevi ile Ahi Evren Şeyh Nasirü’-din Mahmud’un Mektuplaşması” *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, II: 51-75.
- BAYRAM, Mikail (1987). *Bacıyan-ı Rum (Selçuklular Zamanında Genç Kızlar Teşkilatı)*. Konya: Gümüş Matbaası.
- BAYRAM, Mikail (1991). *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*. Konya.
- BAYRAM, Mikail (1995). *Ahi Evren, Tasavvufi Düşüncenin Esasları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- BAYRAM, Mikail (2002). “Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı” *Türkler*, ed. H. Celal Güzel vd. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- BAYRAM, Mikail (2003). “Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi” *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Konya: Kömen Yayınları.
- BAYRAM, Mikail (2004). “Ahi Evren ile Alâüddin Çelebi’nin Öldürülmesi” *İstem*, II/3: 37-57.
- BİRDOĞAN, Nejat (1988). “Anadolu Aleviliğinde Kadın Bacılar, Bacıyan-ı Rum” *Folklor Halkbilim*, IV/36: 9-12.

- BİRDOĞAN, Nejat (1990). *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*. İstanbul: Hamburg Alevi Kültür Merkezi Yayınları.
- BİRDOĞAN, Nejat (1995). "Hacı Bektaş Veli Düşüncesinde Hoşgörü" Yunus Emre, Nasrettin Hoca ve Hacı Bektaş Veli Düşüncesinde Hoşgörü, haz. Şevket Özdemir. Ankara: Pencere Yayıncılık.
- BİRDOĞAN, Nejat (2003). "Anadolu Aleviliğinin Bugününe Ahiliğin Etkileri" *Yol Dergisi*, XIII: 38-46.
- BİRGE, J. Kingsley (1965). *The Bektashi Order of Dervishes*. London: Luzac&Co Ltd.
- BURSALI MEHMET TAHİR (1333). *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul.
- CAHEN, Claude (1970). "Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri" çev. İsmet Kayaoğlu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII: 193-202.
- CAHEN, Claude (1986). "İlk Ahiler Hakkında" çev. Mürsel Öztürk. *Belleten*, L/197: 591-601.
- CEBECİOĞLU, Ethem (1991). "Bacıyân-ı Rum" *Türk Aile Ansiklopedisi*, 651-655.
- ÇAĞATAY, Neşet (1982). "Anadolu'da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evran" *Belleten*, CLXXXII: 423-435.
- ÇAĞATAY, Neşet (1989). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÇALIŞKAN, Yaşar ve M. Lütfi İKİZ (2001). *Kültür, Sanat ve Medeniyetimizde Ahilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÇETİN, Osman (1981). *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- ÇETİNKAYA, Bayram Ali (1999). "Bir Anadolu Ereni Hacı Bektaş-ı Veli: Hayatı, Eserleri ve İnsan Anlayışı" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III: 343-356.
- ELİADE, Mircea (1999). *Şamanizm*. çev. İsmet Berkan. Ankara: İmge Yayınları.
- ERÖZ, Mehmet (1977). *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*. İstanbul: Otağ Matbaacılık.
- EVLİYA ÇELEBİ (1314). *Seyahatnâme*. nşr. Zuhurî Danışman. İstanbul.
- FAROQHI, Suraiya (2003). *Anadolu'da Bektaşilik*. çev. Nasuh Barın. İstanbul: Simurg Yayınları.
- FIĞLALI, E. Ruhi (1996). "Hünkâr Hacı Bektaş Veli (Hayatı ve Eserleri)" *Erdem*, VIII/ 23: 317-336.
- FIĞLALI, E. Ruhi (2006). *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- GÜLLÜLÜ, Sabahattin (1977). *Sosyoloji Açısından Ahi Birlikleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- GÖKALP, Haluk (2005). "Ahi Evran-ı Veli'nin Menkıbevî Kişiliği" *Ahilik Araştırmaları Dergisi*, I/2: 23-37.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1952). "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları" *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI/1-4: 2-354.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1997). *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

- GÜNAY, Ünver (1998). “Dini Sosyal Bir Kurum Olarak Ahilik” Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, X: 69-77.
- GÜNGÖR, Harun (1996). “Türk Alevî-Bektaşî İnanışlarında Şamanlığın İzleri” Erdem, VIII/22: 237-249.
- HACI BEKTAŞ VELÎ (2004). Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniye. haz. Gıyasettin Aytaş, Hacı Yılmaz. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir (1995). Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Esat (2003). Ansiklopedik Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- KÖKSAL, M. Fatih (2006). Ahi Evran ve Ahilik, Kırşehir: Kırşehir Valiliği Kültür Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat (1970). “İslâm Sufi Tarikatlerine Türk-Moğol Şamanlığının Tesiri” çev. Yaşar Altan. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XIII: 141-152.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat (1977). “Firdevsi-i Tavil” İslam Ansiklopedisi, IV: 649-651.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat (1989). “Abdal Musa” Edebiyat Araştırmaları II. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat (1999). Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F (1991). “Bacıyan-ı Rum” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, IV: 415-416.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F (1996). “Uzun Firdevsi” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XIII: 127-129.
- KUTLU, Sönmez (2006). Alevilik-Bektaşilik Yazıları, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- MECDÎ EFENDİ (1269). Şekâik-i Nu'mâniye Tercümesi. İstanbul: Matbaa-i Âmiriye.
- MÉLİKOFF, Irène (1973). “Yunus Emre ile Hacı Bektaş” İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XX: 27-36.
- MÉLİKOFF, Irène (1998a). Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe. çev. Turan Alptekin. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- MÉLİKOFF, Irène (1998b). “Bektashi/Kızılbaş: Historical Bipartition and Its Consequences” Alevi Identity Cultural, Religious and Social Perspectives. ed. Tord Olsson vd. İstanbul: Sweden Research Institute.
- MÉLİKOFF, Irène (2007). Kırklar'ın Cemi'nde. çev. Turan Alptekin. İstanbul: Demos Yayınları.
- NOYAN, Bedri (1985). Bektaşilik Alevilik Nedir?. Ankara.
- TEMREN, Belkıs (1996). “Anadolu'ya Hoşgörü Tohumlarını Eken Hacı Bektaş-ı Velî” Erdem, VIII/24: 755-767.
- OCAK, A. Yaşar (1983). Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- OCAK, A. Yaşar (1992). “Balım Sultan” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, V: 17-18.

- OCAK, A. Yaşar (1996a). "Hacı Bektaş-ı Veli" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XIV: 455-458.
- OCAK, A. Yaşar (1996b). "Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XIV: 471-472.
- OCAK, A. Yaşar (2006). "Selçuklular ve Beylikler Devrinde Tasavvufî Düşünce" Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğı I, ed. A. Yaşar Ocak. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÖZ, Baki (1996). Alevilik Nedir?. İstanbul: Der Yayınları.
- ÖZ, Gülağ (1997). İslamiyet Türkler ve Alevilik, Ankara: Uyum Yayıncılık.
- ÖZKÖSE, Kadir (2003). "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufî Zümre ve Akımların Rolü" Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VII/1: 249-279.
- ÖZTÜRK, Mürsel (1987a). "Hacı Bektaş-ı Veli" Belleten, L/198: 885-894.
- ÖZTÜRK, Mürsel (1987b). "Ahmed Yesevî-Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre Zinciri" Erdem, III/9: 759-768.
- ÖZTÜRK, Y. Nuri (1997). Tarihi Boyunca Bektaşilik. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.
- SARIKAYA, M. Saffet (2002). XIII-XVI. Asırlarda Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dini İnanç Motifleri. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SARIKAYA, M. Saffet (2003a). Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- SARIKAYA, M. Saffet (2003b). "Alevilik ve Bektaşiliğin Ahilikle İlişkisi -Fütüvvetnâmelere Göre-" İslâmîyât, VI/3: 93-110.
- SARIKAYA, M. Saffet (2003c). "Ahilik Kültürünün Aleviliğe Yansıyan Boyutları" Yol Dergisi, XXV: 98-112.
- SUNAR, Cavit (1975). Melâmîlik ve Bektaşilik, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- ŞAHİN, Haşim (2006). "Selçuklular Döneminde Ahiler" Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğı I, ed. A. Yaşar Ocak. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ŞAHİN, İlhan (1988). "Ahi Evran" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, I: 529-530.
- TAESCHNER, Franz (1953-54). "İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)" çev. Fikret İşıltan. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XV/1-4: 1-32.
- TAESCHNER, Franz (1972). "İslam'da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri" çev. Semahat Yüksel. Belleten, XXXVI/142: 203-235.
- TARIM, Cevat Hakkı (1948). Tarihte Kırşehir-Gülşehir, İstanbul.
- Velâyetnâme. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi. Zühdi Bey Bölümü. Kayıt no: 558/4.
- Velâyetname-i Hacı Bektaş Veli (Trz). haz. Sefer Aytekin. Ankara.
- Vilâyet-nâme-i Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli Vilâyet-nâme Milli Kütüphane. Yazma Eserler Bölümü. Kayıt no: 215.
- Vilâyet-nâme Manakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş Veli (1995). haz. Abdülbâki Gölpinarlı, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- YAMAN, Ali (2007). Alevilik&Kızılbaşlık Tarihi. İstanbul: Nokta Kitap.